

Nuo ko 1917 –1918 m. m. atsiskyrė Lietuva – nuo Rusijos ar Lenkijos?

Rimantas Miknys /Lietuvos istorijos institutas/

/Dvišalės Lenkijos – Lietuvos istorijos ir geografijos mokymo problemų tyrimo komisijos sesijos, įvykusios 2014 m. gegužės 13-16 d. Norviliškėse (Šalčininkai) įvadinis pranešimas/

Kaip žinia, Pirmasis pasaulinis karas tapo ryškia riba visuomenės modernėjimo raidoje, kadangi karo išdavoje esmingai susvyravo oligarchinės bei imperinės struktūros. Kita vertus, Pirmas pasaulinis karas stipriai paskatino nacionalinius/tautinius išsivaduojamuosius judėjimus. Galima net teigti, kad karas vyko su tautų vadavimo vėliava. Tiesa, nacionalinių veiksmų dažnai lydėjo įvairios spekuliacijos: kariaujančių valstybių blokai, kaip taisyklė, skelbėsi vaduojantys tautas, pajungtas priešiško bloko valstybių. Vis dėlto, JAV prezidentui Vilsonui (Thomas Woodrow Wilson) tautų principą įvardinus kaip neatimamą būsimos taikos pamatą, nacionaliniai judėjimai ėmė įgyti daugumą savarankišką suverenų statusą. Karo išdavoje vietoje Habsburgų, Romanovų Osmanų imperijų susikūrė eilė naujų nacionalinių valstybių, tarp kurių buvo ir Lietuva, Lenkija. Nors ir nesėkmingai, bet bandė tą daryti ir Baltarusija. Pažymėtina, kad Lietuva susikūrė akcentuodama savo valstybingumo istoriškumą ir „atsiskyrimo“ nuo buvusių valstybinių ryšių momentą.

Istoriografijoje¹ Lietuvos 1917 – 1918 m. valstybinio „atsiskyrimo“ problematika specialiai nebuvo nagrinėta, nors nepriklausomos modernios Lietuvos valstybės kūrimąsi aptariantys atsiminimai bei studijos faktografiškai, kaip kūrimosi kontekstą, patį atsiskyrimo momentą pamini.

Savo pranešime siekiu rekonstruoti prasmes atsiskyrimo, kuris buvo fiksuotas pagrindiniame Lietuvos nepriklausomybę deklaravusiame dokumente. Tam aptarsiu tezės, žyminčios atsiskyrimą atsiradimo aplinkybes, priežastis bei bendrais bruožais apžvelgsiu „atsiskyrimo“ idėjos genezę.

Prisiminkime, kad Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. priimtas nutarimas skelbė:

“Lietuvos Taryba savo posėdyje vasario mėn. 16 d. 1918 m. vienu balsu nutarė kreiptis į Rusijos, Vokietijos ir kitų valstybių vyriausybes šiuo pareiškimu:

Lietuvos Taryba, kaip vienintelė lietuvių tautos atstovybė, remdamos pripažintą tautų apsisprendimo teisę ir lietuvių Vilniaus konferencijos nutarimu rugsėjo m. 18 – 23 d. 1917 metais, skelbia atstatanti nepriklausomą, demokratinius pamatais sutvarkytą

¹ Pasiremami jos pastebėjimais toliau svarstysime mūsų iškeltą problemą, todėl atskirai jos neaptariame.

Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje ir tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis.[pažymėta mano – R.M.]”².

Taigi, pirmiausia, krinta į akis tai, kad Vasario 16 d. akte Lietuvos “atsiskyrimo” formuluotėje akcentuojama terminų “tauta” ir “valstybiniai ryšiai” daugiskaitinė forma. Antra vertus, pažymėtina, kad ši akto formuluotė nieko nesiskiria nuo tokios pat – užrašytoje gruodžio 11 d. dokumente, kuriame Lietuva susaistyta glaudžiais ryšiais su Vokietija. Ten taipogi nurodoma: “[...] ir jos atsiskyrimą nuo visų valstybinių ryšių, kurie kada nors yra buvę su kitomis tautomis”³. Taigi, galima teigti, kad jokių slinkčių, keičiančių kaip nors “atsiskyrimo” objektą ar objektus, 1917 – 1918 m. laikotarpiu nebuvo.

Siekiant aiškintis šią problemą, jeigu ją kaip tokią pripažįstame, reikia apibrėžti Lietuvos istorinių valstybinių ryšių ratą. Iš karto, galime atmesti dar tik projekciškai deklaruotą ryšį su to meto Vokietija, bei panašias į Janušo Radvilo deklaracijas apie ryšį su Švedija. Abejonių nekelia, tik du istoriniai ryšiai turėję ilgesnę ar trumpesnę praktiką – su Rusija bei su Lenkija. Ko gero, galima būtų su tam tikromis išlygomis kalbėti ir apie valstybinių ryšių su baltarusiais, tačiau ne su Baltarusija kaip valstybe, “nutraukimą”. Tačiau apie tai pasidalinsiu pastebėjimais jau svarstymų pabaigoje.

Tad, pirmiausia akivaizdu, kad abiejuose dokumentuose kalbama apie Rusiją ir Lenkiją. Beje, tai jau pastebėta ir istoriografijoje. Kaip nurodo E.Gimžauskas “Įvade” dokumentų rinkiniui “Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915 – 1918. Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė”, lietuvių politikų memorandume, datuotame 1916 m. birželio 10 d. buvo paaiškintas griežtas etnopolitinis Lietuvos atskirumas nuo Rusijos bei Lenkijos: “Iš memorandumo išplaukė, kad lietuvių tautos pagrindinės priešės yra Rusija, Lenkija ir didžioji dalis Lietuvos lenkų dalis”⁴.

Jungtukui “ir” logiškai tarsi vietos nelieka ir tarsi reikėtų aiškintis: tik nuo ko daugiau buvo “skirtasi”? Tačiau ar tikrai taip?

² Vasario 16-osios Lietuvos nepriklausomybės aktas, Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo Pasaulinio karo metais 1915 – 1918. Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė. Dokumentų rinkinys. Sudarė: E.Gimžauskas, Vilnius:LII 2006, p285.

³ Lietuvos Tarybos 1917 m. gruodžio 11 d. pareiškimas dėl Lietuvos valstybingumo, Ten pat, p.254.

⁴ Gimžauskas E.Įvadas, ten pat, p.18.

Jeigu imsime oficialią faktų versiją, tai skiriamasi buvo pirmiausia nuo Rusijos. Kuo būtų paremtas toks teiginys? Pažymėtina, kad tarp lietuvių politikų 1917 m. vasarą-rudenį jau vyravo skeptiški vertinimai dėl Rusijos valdžios sugrįžimo į Lietuvą. Net toks atsargus politikas kaip A.Smetona, pirmojo laikraščio “Lietuvos aidas” numerio, kuris išėjo 1917 m. rugsėjo 6 d., t.y., dar prieš Vilniaus konferenciją, suformavusia Lietuvos Tarybą, vedamajame nuo redakcijos rašė; “[...]Tad nebenorime grįžti į Rusijos valdžią, kuri mus naudotų mus savo reikalams.”⁵. Be abejonių, tokiai formuluotei drąsos įkvėpė ženklai kurie buvo rodomi iš vokiečių politikų. Tas pats E.Gimžauskas minėtame “Įvade” tvirtina bei jo parengti dokumentai nurodytame rinkinyje rodo, kad atsiskyrimo nuo Rusijos akcentas radosi vokiečių politikų iniciatyva: 1917 m. gruodį rengdamiesi taikos deryboms su bolševikais “vokiečiai jau rengė projektus dėl Lenkijos, Lietuvos ir Kuršo atskyrimo nuo Rusijos valstybės įteisinimo”⁶. Tai paaiškina, kodėl vokiečių pateiktame gruodžio 10 d. dokumento projekte “akcentuojama ne Lietuvos nepriklausomybė, o tik atpalaidavimas nuo valstybinių ryšių, bet kada buvusių su kitomis valstybėmis [...]”⁷. Ši tezė buvo perimta lietuvių politikų konstravusių 1917 m. gruodžio 11 d., bei 1918 m. vasario 16 d. deklaracijas apie Lietuvos nepriklausomybę. Skiriamasi nuo Rusijos fikso ir 1918 m. kovo 3 d. Bresto sutarties tarp to meto Rusijos ir Vokietijos dokumentas. Anot E.Gimžausko, “kad ir kaip būtų vertinama pati Bresto sutartis, yra faktas, jog Lietuva nors ir tokiu būdu po 120 metų juridiskai atsipalaidavo nuo Rusijos”⁸. Amžininkų atsiminimai irgi patvirtina tai, kad pirmiausia buvo skiriamasi nuo Rusijos. Štai Lietuvos Tarybos vicepirmininkas Justinas Staugaitis, kalboje, skirtoje Lietuvos Valstybės Tarybos darbams apžvelgti, pasakyoje II Lietuvos konferencijoje 1919 m. sausio 16 d. Kaune, pažymėjo: “Tačiau atėjo laikas, kada vokiečiams prireikė, kad Lietuva aiškiai pasisakytų atsiskirianti nuo Rusijos, būtent prireikė to deryboms su Trockiū Brastoje. Lietuvos klausimas kokiam tai laikui net buvo sutrukdęs tas derybas. Vėl vokiečiai ėmė švelniai vaikščioti apie Tarybą. Jų buvo reikalaujama, kad Taryba dar sykį pakartotų gruodžio 11 d. aktą, bet tik vieniems vokiečiams; rusams gi pasiūstų tik pirmąją jo dalį, t.y. nieko neminint apie konvencijas su Vokietija. 1918 m. sausio 26 d. Taryba nutarė pasiūsti į

⁵ Basanavičius J. Dėliai Vasario 16 d. 1918 m. Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo, Londonas; Nida 1978, p.7.

⁶ Min. veik., p.28-29.

⁷ Ten pat, p.29.

⁸ Ten pat, p.34.

Brastą pirmąją gruodžio 11 d. akto dalį su priedu: “Lietuvos Taryba, pranešdama Rusijos vyriausybei, šiuo pareiškia, kad nuo šios dienos Lietuva yra išėjusi iš Rusijos valstybės sudėties ir laiko save nepriklausoma valstybe [paryškinta – R.M.]”⁹. J.Staugaičiui pritaria ir Petras Klimas: “Kai rusai Brastos derybose pareikalavo duoti laisvai pasinaudoti užimtuose kraštuose apsisprendimo teise, vokiečių delegacija jiems pakišo gruodžio 11 d. pareiškimo pirmąją dalį, sakydama, kad lietuviai jau apsisprendę”¹⁰.

Taigi, Lietuvos atsiskyrimo nuo Rusijos akcentuotas deklaracijas padiktavo to meto politinių įvykių seka ir tas faktas, kad valstybe – siuzerenu Lietuvai to meto tarptautinėje aplinkoje ir toliau buvo matoma Rusija ir kuo toliau tuo dažniau su ja tapatinami bolševikai.

⁹ Staugaitis J. Apie Lietuvos valstybės Tarybos darbus, vasario 16-oji – Lietuvos valstybės atkūrimo diena. Straipsnių ir dokumentų rinkinys. Sudarė: E. Manelis, R. Samavičius, Vilnius: Žaltvykslė 2006, p. 316.

¹⁰ Klimas P. Iš mano atsiminimų, Vilnius: LER 1990, p. 115.

Lenkija kaip valstybė tuomet, tiesioginių atsiskyrimo deklaracijų kaip Rusija iš lietuvių politikų nesulaukė. Kalbama, kreipiantis į trečiąsias šalis, dažniausia vokiečius, daugiau buvo apie lietuviškumo ir lenkiškumo perskyras, lenkų kaip tautos ar josios dalies Lietuvoje, pagrįstas ar nepagrįstas pretenzijas į Lietuvą. Viena vertus, todėl, kad Lenkijos valstybingumas tuomet savarankiškai pilnai dar nesireiškė, jo raiška ir toliau, pirmiausia, tebebuvo įtakojama tų pačių vokiečių politikų, spekuliusių, anot P.Klimo¹¹, tiek lietuvių, tiek lenkų pozicijomis, stengiantis tarp jų palaikyti įtampą. Antra, - Lietuvos sąsajos su Lenkijos valstybingumo tik buvo menamos kaip istorinės, kurias galima susigrąžinti. Dažnai jos lenkų to meto politikų, o ir lietuvių politikų buvo traktuojamos kaip “šeimos” (lenkų atveju) ar “motinos ir užaugusio vaiko” (lietuvių) ryšys. Štai Vokietijai ir Austro-Vengrijai 1916 m. lapkričio 5 d. paskelbus Lenkijos karalystę ir paskyrus Regentų tarybą, kuri pareiškė apie Lenkijos pretenzijas į istorines Abiejų Tautų Respublikos sienas, lietuviai (J.Basanavičius, A.Domaševičius, S.Kairys, A.Smetona ir J.Šaulys) 1917 m. vasario 17 d. pasiuntė vokiečių valdžiai (Werwaltung Wilna-Suwalki) notą, kurioje buvo pažymėta jog, “Lietuva visiškai nėra linkusi, kartą jungo nusikračiusi, antrąjį užsidėti, koks jis bebūtų – lenkų ar koks nors kitas. Jau tik dėl to negali būti jokios kalbos apie Lenkijos misiją Lietuvoje, nes tautinio susipratimo įgijusi lietuvių tauta jaučiasi subrendusi savo likimą pati spręsti ir savo valstybinę būtį kurti”¹². Tačiau, kaip rodo P. Klimo pastabos apie 1917 – 1918 m. situaciją bei lietuvių tautinio sąjūdžio plėtotės ypatumai, toks ryšys buvo traktuojamas kaip ypač pavojingas, pirmiausia dėl kultūrinio Lietuvos ir Lenkijos artimumo, besireiškusio LDK lenkiškosios civilizacijos versija, kuris komplikavo “savo” ir “svetimo” skirties ribų nustatymą taip svarbią naujos – tautinės – tapatybės formavimuisi. Tokio artimumo nešėjais, laikytojais buvo “Trojos arklys” besiformuojančioje modernioje Lietuvos, o tiksliau lietuviškoje, visuomenėje – sulenkėjusi bajorija, aplenkėję miestai bei su lenkyste vis dar pakankamai glaudžiai susijusi bažnyčia. Tas artimumas grėsė besiformuojančios visuomenės lietuviškumo pagrindams ir todėl Lenkijos ir Lietuvos valstybinių ryšių atstatymo galimybei buvo stengiamasi “užbėgti už akių”. Kaip nurodo Klimas, 1916 – 1917 m. situacijoje bene ryškiausiai tai atspindėta “lenkų Lietuvoje” ir lietuvių “memorandumų”, adresuotų

¹¹ Ten pat, p.96.

¹² Ten pat, p.93.

vokiečių valdžios instancijoms, kovoje. Reaguodama į “44-ių memorandumą” (1917 m. gegužės 25 d. Vokietijos reichkancleriui Hertlingui), kuriame buvo pagrindžiamas lenkiškojo elemento susijusio su senuoju Lietuvos elitu dominantė Lietuvos kultūroje, ekonomikoje bei politikoje bei prašoma Lietuvą sujungti į vieną valstybę su Lenkija, lietuvių politikų grupelė su A.Smetona priešakyje replikavo specialiu memorandumu (1917 m. liepos 10 d. į Vokietijos reichkanclerį grafą Hertlingą) neigdama lenkiškojo memorialo teiginius, įrodinėdama lietuviškojo elemento pajėgumą kurti visuomeninį organizmą ir be senojo, sulenkėjusio elito, paramos bei to elemento teises etnografinės Lietuvos teritorijoje ir demaskuodama agresyvias pirmųjų užmačias: “ [...] lietuviai neseka griebiamąja lenkų politika, priešingai, jie visai nesiekia buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių, jie negeidžia nė jos ploto visumos, kurią vokiečiai dabar turi užėmę. Lietuviai nesibrauna nei į lenkų nei į gudų tankiai sėdimą sritį. [...]., Tačiau kyla klausimas, ar lietuvių tauta yra subrendusi gyventi savarankišką, nepriklausomą valstybės gyvenimą. Į tai galima šitaip atsakyti: Kad lietuviai mokėjo savo valstybę valdyti ir joje tvarkytis, liudija jų praeitis; tik slavams, visų pirma lenkams, įsikišus į Lietuvos reikalus, prieš lietuvių norą Lietuva nustojo toliau augti ir, įmizgusi į lenkišką anarchiją, ardė savo valstybės organizmą. Atsižadėdama istorinės Lietuvos sričių, lietuvių tauta reikalauja būsimosios valstybės atkūrimui tik iš senų senovės jos gyvenamų žemių, būtent tose ribose, kurias remdamiesi etnografijos dėsnium, esame jau pažymėję. Tariamoji inteligentų bei viršutinių luomų stoka kaip rodo laimingas Bulgarijos augimas, visai netrukdytų atkurti Lietuvą.[..]lietuviai negali kitaip sau vaizduotis ateities kaip nepriklausomybės forma.... Tai yra būtinoji jų tautos laisvo plėtojimosi ir klestėjimo sąlyga, kurios dėka turėtų pasibaigti jos kančios”¹³.

¹³ Lietuvių atstovų memorandumas Vokietijos reichkancleriui dėl Lietuvos lenkų pareiškimo apie Lietuvos ir Lenkijos valstybinį susivienijimą, Min veik, p.139-147.

Šiame memorandume, atkreipčiau dėmesį į tezę: “lietuviai neseka griebiamąja lenkų politika, priešingai, jie visai nesiekia buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių, jie negeidžia nė jos ploto visumos, kurią vokiečiai dabar turi užėmę. Lietuviai nesibrauna nei į lenkų nei į gudų tankiai sėdimą sritį [...]Atsižadėdama istorinės Lietuvos sričių, lietuvių tauta reikalauja būsimosios valstybės atkūrimui tik iš senų senovės jos gyvenamų žemių, būtent tose ribose, kurias remdamiesi etnografijos dėsniais, esame jau pažymėję. Tariamoji inteligentų bei viršutinių luomų stoka kaip rodo laimingas Bulgarijos augimas, visai netrukdytų atkurti Lietuvą ”. Įvardyčiau tai kaip lietuvių politikų įrankį valstybinių ryšių su Lenkija negavimui. Pažymėtina, kad lietuvių tautinis sąjūdis, kaip procesas nukreiptas į lietuvių modernios tautos formavimą, “išdirbo” šią tezę kaip programinę tokios tautos konstrukcijai. Prie jos eita gana atsargiai, tačiau kryptingai ir nuosekliai. Tautinės savimonės žadinimo stadijoje “Aušros” ir ankstyvojo “Varpo” laikais (1883 – 1896 m.) LDK istorinis valstybingumas buvo pristatomas kaip lietuvių didingos praeities ir galių pavyzdys, šalia, palyginti negausios dar, Lenkijos ir Lietuvos senųjų valstybių unijos kritikos. Vėlesniuose istorijai skirtų, ypač “Varpo”, straipsnių aplinkoje vis dažniau akcentuojamas “unijos” neigiamos pasekmės LDK valstybingumui, ryšys su Lenkija įvardijamas kaip LDK valstybingumo žlugimo priežastis. “Tas susivienijimas pastūmė Lietuvą į naujas neprastas vėžes, pagimdė naujas kultūriškas ir politiškas sąlygas, prie kurių laisvas savystovas buvis ir veikimas tapo sugaišintas, sutrukdytas. Pirm susivienijimo su lenkais lietuviai gynė tai, kas jiems miela buvo, o vėliau jie turėjo ginti tai, kas buvo jiems svetima, nemiela. Šioj gadynėj politiškos sąlygos persimainė, lenkai beveddami lietuvius progreso keliu ir pats laisvės nustojo ir tokia-jau dalis teko lietuviams”¹⁴.

¹⁴ Š-s, Šis-tas apie uniją su lenkais, Varpas, 1902, nr.2, p.28.

Kaip tik šiuo metu, 1902 metais Lietuvių (nuo 1905 m. – Lietuvos) demokratų partijos (LDP) programos projekte suformuluojamas nepriklausomos Lietuvos etnografinėse ribose siekis. Kaip sąjūdžio politinės programos ašis jis buvo įvardintas Didžiojo Vilniaus Seimo (DVS) nutarime apie Lietuvos autonomija etnografinėse ribose 1905 metais. 1905 metai ir tapo lūžio metais kai galutinai buvo atsisakyta per visus 1905 metus aktyviai dar svarstyto Istorinės Lietuvos atkūrimo projekto. Pažymėtina, kad demokratinės orientacijos lietuvių politiniai veikėjai iki DVS 1905 m. siekdami aktualizuoti “Lietuvos autonomijos” klausimą to meto Rusijos liberalinių politinių jėgų aplinkoje bandė derinti 1905 m. balandžio - gegužės mėn. Vilniuje vykusiuose suvažiavimuose savo etnografinės Lietuvos koncepciją su demokratiškai nusiteikusių Lietuvos lenkų, Vilniaus baltarusių ir žydų veikėjų ginamu Istorinės Lietuvos projektu. Suvažiavimuose vykusių diskusijų aplinkoje lietuvių politiniai veikėjai, iš esmės, galutinai atmetė Istorinės Lietuvos projekciją kaip keliančią pavojų modernios lietuvių tautos konsolidacijos užbaigai, ir netgi apskritai lietuvių tautos egzistencijai.

Tokia lietuvių pozicija 1906 – 1915 metais pasinaudojo Rusijos politikai. Pažymėtina, kad ir oficialios to meto Rusijos politikos įgyvendintojai, vadovaudamiesi principu “skaldyk ir valdyk” stengėsi gilinti lietuvių ir lenkų, pirmiausia kultūrinę skirtį, po 1905 metų vis labiau proteguodami pirmųjų tautinę-kultūrinę veiklą. Jie, buvusios LDK teritoriją traktuodama kaip nuo seno rusiškas žemes ("ISKONNO RUSKIJE ZIEMLI"), buvo suinteresuota Lietuvoje palaikyti lietuvių ir lenkų priešstatą, kad galėtų lengviau įgyvendinti rusifikavimo ir kolonizavimo planus. Caro valdžia, iš esmės, buvo palanki lietuvių dešiniųjų (tautininkiškos ir krikdemiškos aplinkos veikėjų) tautinei-kultūrinei veiklai, nes norėjo juos palaikyti kaip atsvarą lenkams. Rusijos didžiausiu priešu Lietuvoje ji laikė lenkus, kaip susijusius su Lenkija, kuri ateityje galėjo pareikšti pretenzijas į Lietuvą. Šią savo politiką valdžia derino su grynai etnografinės Lietuvos rusifikavimu, stačiatikišku kolonizavimu, pirmiausia padedant "Valstiečių bankui", diegdama rusiškumo ir stačiatikybės židinius, nukreiptus prieš lietuvius ir kartu prieš jos favorizuotus krikščionis demokratų ir tautinius demokratų¹⁵. Lietuvių politinių jėgų dešiniųjų grupė, pasižymėjusi atvirai antilenkiškomis nuostatomis, siekdama lietuviško kultūrinio pajėgumo stiprinimo, šia politika naudojosi caro valdžiai stengdamasi rodyti lojalumą, o ne priešišumą. Tiesa, lietuvių sąjūdžio kairysis sparnas (demokratai, socialdemokratai) buvo priešiškas šiai dešiniųjų taktikai: ją aršiai kritikavo ir įrodinėjo pragaištingumą, neatsisakydami savo siekių kurti pilietiniais, demokratiniais principais besiremiančią visuomenę etnografinės Lietuvos teritorijoje¹⁶.

¹⁵ "Litwa wobec wojny (Poufny memorial Michała Römera z sierpnia 1915)" in *Zeszyty historyczne*, zes. 17, Paryž, 1970, s. 97.

¹⁶ Plačiau žiūr.: Miknys R. Lietuvos demokratų partija 1902-1915 metais. / Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T.10./, Vilnius 1995, p.150-153.

Iki pat I-ojo Pasaulinio karo ir oficialioje aplinkoje (Rusijos Dūmos) ir neoficialioje aplinkoje (masonai - Rusijos Didžiųjų Rytų konventas) lietuvių politikai laikėsi etnografinės Lietuvos valstybingumo projekto. Vienintelė išimtis – 1915 m. pirmas pusmetis, kuomet M. Römerio, vieno iš Lietuvos lenkų demokratinio sparno lyderio, iniciatyva J.Šauliui, M. Biržiškai, A. Janulaičiui, J. Vileišiui ir F. Bortkevičienei - t.y., demokratams ir socialdemokratams, buvo pateiktas Lietuvos valstybingumo atkūrimo, koordinuojant jį su lenkų tautiniu judėjimu dėl nepriklausomybės, projektas. Pagal jį buvo siūloma atgaivinti Jogailaičių Žečpospolitos (Respublikos) idėją lygiateisių, demokratiškos Lenkijos ir Lietuvos valstybių federacijos forma, siekiant ja atplėšti Lietuvą nuo Rusijos. Tačiau įvykusios Varšuvoje konsultacijos tarp iš vienos pusės Lietuvai atstovavusių M. Sleževičiaus, J. Šaulio, W. Abramowicz'iaus ir M. Römerio, o iš kitos - Lenkijos pusę atstovavusių Nepriklausomybininkų bloku baigėsi nesėkme dėl M. Sleževičiaus priešiškos pozicijos¹⁷.

Tolesnė faktų seka atitinka, pirmiausia, lietuvių tautinio sąjūdžio 1905 metais ir vėliau suformuotą programinę kryptį. 1916 m. vasario 28 - kovo 5 d. lietuvių politinių veikėjų konferencija Berne pasisakė už etnografinę Lietuvą, nesusietą jokiais ryšiais su Lenkija. Brėžiant tokios Lietuvos valstybines ribas, Baltarusija buvo dalinama į dvi dalis. Mintis apie visiškai atskirą Lietuvą buvo pabrėžta Hagos (1916 m. balandžio 25-30 d.), Loanos pirmojoje (1916 m. gegužės 31- birželio 4 d.) ir antrojoje (1916 m. birželio 30-liepos 4 d. konferencijose¹⁸ bei 1917 m. sausio 11d. Vakarų valstybių diplomatams Berne Lietuvių Tautos Tarybos vardu įteiktame “Memorandume dėl nepriklausomos Lietuvos atkūrimo”¹⁹. Taigi, lietuvių tautinio sąjūdžio raiškos ypatumų trumpa apžvalga rodo, kad 1918 m. vasario 16 d. “atsiskyrimo” formuluotė, pirmiausia, buvo nukreipta į istorinių Lietuvos ir Lenkijos valstybinių ryšių, kaip pavojingų lietuvių modernios tautos egzistencijai, negavimui.

¹⁷ Ten pat, p.164-167.

¹⁸ Žepkaitė R. Diplomacija imperializmo tarnyboje, Vilnius 1980, p. 24.

¹⁹ Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914-1918 metais (Lietuvių atgimimo istorijos studijos, t. 9.), Vilnius, 1996, p.114

Baigiant, reikia pažymėti, kad lietuviams atmetant Istorinės Lietuvos valstybingumo projekciją buvo atsiskirta ir nuo “valstybinių ryšių su baltarusių tauta”. Kaip jau buvo paminėta, 1905 m. Vilniuje vykusiuose suvažiavimuose svarstant Lietuvos politinės autonomijos koncepciją aiškiai išsiskyrė lietuvių ir baltarusių koncepcijos. Iš esmės, tuomet ir fiksuojama baltarusių ir lietuvių, kaip dviejų buvusios LDK etninių tautų, gyvavusių bendrame valstybiniame organizme, “atsiskyrimo”, pradžia. Kaip buvo pažymėta aukščiau, lietuvių atstovai 1905 metais Vilniuje vykusiuose suvažiavimuose buvo priversti pagrįsti etnografinės Lietuvos atskyrimą nuo Baltarusijos. Iš esmės, kaip tik tuo metu prasidėjo lietuvių ir baltarusių kaip dviejų etninių tautų, kažkada buvusių viename valstybiniame organizme, „išsiskyrimas“. Karo metais trumpam atgijęs Istorinės Lietuvos valstybingumo atkūrimo siekis LDK konfederacijos pavidalu greitai buvo pamirštas²⁰.

O po Berno konferencijos lietuvių minėtųjų pareiškimų iš baltarusių pusės susirūpinta grynai baltarusiško valstybingumo kūrimu. 1917 m. pabaigoje susirinkęs baltarusių kongresas išrinko taip vadinamą “Baltarusijos radą/tarybą”, kuri 1918 m. kovo 25 d. paskelbė Baltarusijos nepriklausomybę, boikotuodami Brest-Litovsko nutarimus. Susikuria Vilniuje ir “Baltarusių tautinis komitetas”, kuris pakartojo dar 1905 m. minėtuose suvažiavimuose keltas pretenzijas į Vilnių.

Išvados

1. Lietuvos atsiskyrimo nuo Rusijos akcentuotas deklaracijas padiktavo to meto politinių įvykių seka ir tas faktas, kad valstybe –siuzerenu Lietuvai to meto tarptautinėje aplinkoje ir toliau buvo matoma Rusija ir kuo toliau tuo dažniau su ja tapatinami bolševikai. To meto Lietuvos politikams, kreipiantis į trečiąsias šalis, dažniausia vokiečius, daugiau buvo kalbama apie lietuviškumo ir lenkiškumo perskyras, lenkų kaip tautos ar josios dalies Lietuvoje, pagrįstas ar nepagrįstas pretenzijas į Lietuvą.
2. Kaip rodo nagrinėjamo laikotarpio lietuvių politikų retorika bei lietuvių tautinio sąjūdžio plėtotės ypatumai, toks ryšys buvo traktuojamas kaip ypač pavojingas, pirmiausia dėl kultūrinio Lietuvos ir Lenkijos artimumo, besireiškusio LDK

²⁰1915 m. gruodyje Vilniuje įkurtos LDK konfederacijos Universalą, skelbusį pasiryžimą atkurti tokią valstybę pasirašė: lietuviai -Jurgis Šaulys, Jonas Vileišis, Augustinas Janulaitis; baltarusiai - Antonas Luckievičius, Ivanas Luckievičius, Dominikas Semaška, Vaclovas Lastauskis; lenkas - Aleksandras Zasztowtas bei žydai - Cemakas Šabadas ir Simonas Rozenbaumas (Lietuvos valstybės archyvas. 383, Ap.7, B.56,l.53.)

lenkiškosios civilizacijos versija, kuris komplikavo “savo” ir “svetimo” skirties ribų nustatymą taip svarbią naujos – tautinės – tapatybės formavimuisi. Tokio artimumo nešėjais, laikytojais buvo “Trojos arklys” besiformuojančioje modernioje Lietuvos, o tiksliau lietuviškoje, visuomenėje – sulenkėjusi bajorija, aplenkėję miestai bei su lenkiškumu vis dar pakankamai glaudžiai susijusi bažnyčia. Neabejotina, jog 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos nepriklausomybės akto “atsiskyrimo” formuluotė buvo nukreipta Lietuvos ir Lenkijos valstybinių ryšių, kaip pavojingų lietuvių modernios tautos egzistencijai, negavimui.

3. Taip pat galima būtų su tam tikromis išlygomis kalbėti ir apie valstybinių ryšių su baltarusiais, tačiau ne su Baltarusija kaip valstybe, “nutraukimą”.

Vilnius-Noreikiškės, 2014 m. gegužės 13 – 16 d.